

Получена: 06.12.2021 г.

Приета: 10.12.2021 г.

НЕЩО СТАРО, НЕЩО НОВО – ПОДХОДЪТ „ИСТОРИЧЕСКИ ГРАДСКИ ПЕЙЗАЖ” В ИДЕИТЕ НА ТРИ ПРОЕКТА

Д. Георгиева¹

Ключови думи: исторически град, културно наследство, исторически градски пейзаж, директивен план-концепция

РЕЗЮМЕ

През 2021 светът отбеляза десетгодишнината от Препоръката за историческия градски пейзаж на ЮНЕСКО. Това е повод експертната общност още веднъж да насочи внимание към многопластовите предизвикателства, пред които са изправени градовете ни днес и да лансира глобалното прилагане на идеите, заложен в Препоръката. Оттук идва и необходимостта да се проследи, анализира и популяризира мястото на България в развитието на начина на мислене към града в контекста на подхода „исторически градски пейзаж” и на процесите, довели до неговото утвърждаване.

1. Контекстът

Историческият градски пейзаж е подход към управлението на ресурсите на наследството. С Препоръката за историческия градски пейзаж [1] от 2011 ЮНЕСКО заявява надграждането на вече съществуващи разбираня за наследството. А днес, през 2021, си поставя за цел да популяризира добрите практики в прилагането на подхода.

Какво налага необходимостта от новата концепция – тази за „историческия градски пейзаж”?

1972. Итало Калвино издава „Невидимите градове” [2]. Книгата поддържа разбирането, че един град е град, когато е жив и има значение за хората. Материалността – *сребърни кубета, улици, застлани с калай, театър от кристал, алуминиеви кули, цинко-*

¹ Доника Георгиева, гл. ас. д-р арх., кат. „История и теория на архитектурата”, УАСГ, бул. „Хр. Смирненски“ № 1, 1046 София, e-mail: donikag_far@uacg.bg

ви плочи – е важен аспект на разказите. Но животът на града се поддържа благодарение на отношенията и на смислите, които влагат в тази материалност хората. Калвино коментира форми, които носят идентичности. Носталгичните препратки са гарнирани и с визии за бъдещето. Във всеки един разказ са включени хората, спомените, отношението на човека към средата и нейното разбиране. В международен контекст, това е време на противопоставяне на провеждането на големи градоустройствени идеи и запазването на исторически структури. През 70-те и 80-те години на миналия век професионалните организации (ЮНЕСКО, ИКОМОС и други) разпространяват близо двадесет международни документа, свързани със значимостта на историческата тъкан в градовете. В голяма част от западноевропейските страни те предизвикват прилив на сантименталност към историческата среда. Спира масовото трансформиране на градовете и се затвърждават идеите за един по-цялостен поглед върху ценностите им. Осъзнава се, че дори дадени сгради да не притежават доказано изключителна стойност, то тяхното вписване в градската структура често заслужава запазване. Така неизбежно се стига до въпроса къде е границата между опазването на урбанистичните структури и развитието на града.

1987. ИКОМОС приема Вашингтонската харта [3]. Тя третира защитени исторически градски зони и въвежда идеята за взаимоотношения между материални и духовни елементи. Хартата се установява като ключов документ за разбирането на историческия град като цялостна система – жив организъм, изискващ специфичен подход, при който дейностите по опазване и развитие следва да бъдат в непрекъснат диалог.

2005. Новият век настъпва с безпрецедентен натиск върху градовете. Според изследвания на Организацията на обединените нации, до 2050 г. 70% от цялото население на земята ще живее в градове [4]. Темата за тяхното развитие се разгръща с нови сили, не само във фокуса на професионалното, но и на широкото обществено внимание. Процесите на демографско разместване, децентрализацията на световния пазар, свободата на масовия туризъм, туристическата експлоатация на наследството, както и климатичните промени, изправят градовете пред нови предизвикателства и изискват нови подходи. Две нови идеи започват да си пробиват път. Първо, необходимостта от актуализация на заглавията във Вашингтонската харта постановки, инициирана на годишната среща на комитета по историческите градове и селища към ИКОМОС в Истанбул през 2005. Второ, необходимостта от едно по-широко разбиране за града въобще, инициирано от Центъра за Световно наследство в сътрудничество с ИКОМОС отново през 2005 и отразено в Меморандума от Виена [5]. С този документ на международната сцена излиза понятието „исторически градски пейзаж“, за да се превърне в последващите години в тема за дебати и търсения от различни експертни общности и за да промени (в крайна сметка) коренно начина, по който мислим за градовете, а оттам и начините, по които ги управляваме.

2011. ИКОМОС утвърждава Принципите от Валета [6]. По същество те препотвърждават постановките на Вашингтонската харта и ги актуализират, като добавят и социалната съставка. Тези Принципи обаче са насочени към защитени исторически градове и градски зони. ЮНЕСКО, на свой ред, приема Препоръката за историческия градски пейзаж [1], с която отива по-далеч. Документът също утвърждава социалния аспект, но, като допълнение, въвежда и икономическия. При това, концепцията за „исторически градски пейзаж“ се насочва към градовете и градските зони въобще, независимо дали са защитени в качеството им на културно наследство от съответната държава. Подобна постановка е логична, като се вземе предвид, че тези три десетилетия (в края на XX и началото на XXI век) са времето на значително разширяване на концепциите за културното наследство [7] и на фундаментални промени във възприемането му [8]. Но множеството доктрини (конвенции, харти) от тези тридесетина години третира въпроса „какво“ трябва да се случи, оставяйки въпроса „как“ отворен. А с тези два документа – Принци-

тите от Валета на ИКОМОС и Препоръката за историческия градски пейзаж – се поставят и тези въпроси с недвусмисленото обвързване на опазване и управление.

2021. ЮНЕСКО инициира онлайн събития като част от честванията на Препоръката за историческия градски пейзаж. По този повод редица държави и градове правят и споделят своите равнометки от прилагането на подхода „исторически градски пейзаж“.

Къде е България в тези процеси? Отговорът е потърсен в три ключови аспекта на изместване на мисленето към града и неговото наследство, с които днес се откроява подходът „исторически градски пейзаж“. Илюстриран е с целево рецензиране на три иновативни за времето си устройствени проекта в различен обхват и за селища в подножията на Пирин. Годините са важни. Прилаганите подходи също. Начинът на мислене – най-вече. Именно той е приносен в контекста на глобалните процеси на постепенното раждане (а и утвърждаване) на концепцията „исторически градски пейзаж“. А тази концепция идва с три важни намерения: (1) да обедини целите на опазването и тези на социалното и икономическото развитие; (2) да запази качествата на средата, като отчита и нейната динамика (а това включва и обекти и територии на културното наследство, но не само); (3) да се поучи от традиционните възприятия на местните общности.

2. От зонирание към приемственост

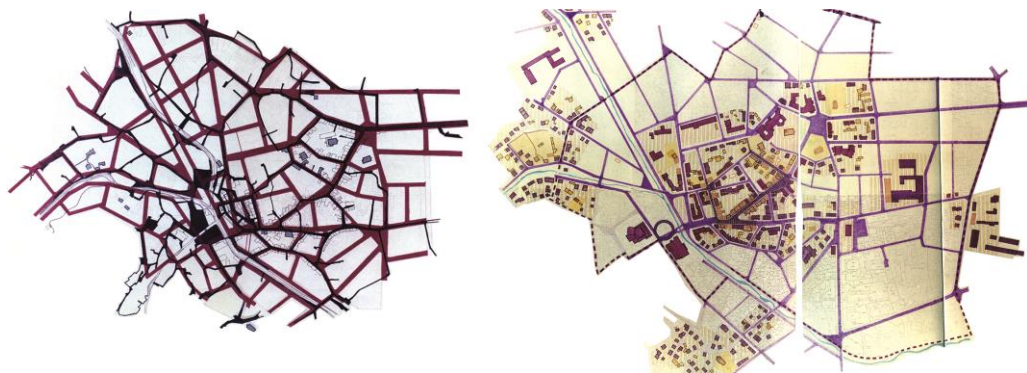
През 80-те години на XX век у нас, в търсене на мотивирано противодействие на разрушаването на характерни градски структури, Националният институт за паметници на културата (НИПК) започва разработването на „Директивни планове за културно-историческото наследство на селищата“ (наричани още „Директивни планове-концепции“). Един от тях е „Директивният план-концепция за съхраняване на архитектурното наследство в ЦГЧ на град Гоце Делчев“ от 1986 г. с главен проектант арх. Йорданка Кандулкова [9]. Необходимостта от разработката е продиктувана от действащите устройствени планове за територията (ЗП от 1974 г. и ПЗ от 1984 г.), които игнорират значими ценностни характеристики.

Приложеният от авторите подход всъщност използва консервационните практики и ги пренася на по-високото териториално ниво на града. Подобен прием – въвеждане на методите на опазването в планирането на градовете – използва днес и подходът „исторически градски пейзаж“, за да постигне един от своите големи стремежи – обединяване на целите на опазването на качествата и тези на социалното и икономическото развитие.

Разработката следва триетапна структура: исторически анализ; анализ и оценка на актуалното състояние; и директивен план.

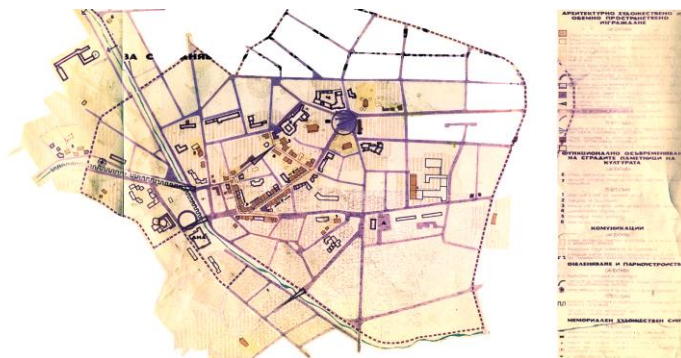
Историческият анализ се откроява с изследването на потенциали в градската структура, които отиват отвъд единичния защитен обект и отвъд материалните структури. Като носители на трайно установени ценности са дефинирани ресурсът на уличните пространства (фиг. 1) и нематериалният потенциал на обществената активност. Това са прозрени аспекти, които се утвърждават официално с Вашингтонската харта година по-късно.

Анализът и оценката на съвременното състояние на архитектурното наследство се задълбочават в направените в предходния етап открития. Изтъкват се предимствата от съхраняването на невидими на пръв поглед характеристики: улични направления с техните фронтове, визуални връзки, пространства с традиционни функции, сгради без индивидуални качества, но допринасящи за цялостното усещане в центъра на Гоце Делчев (фиг. 1).

Фиг. 1. (а) Формиране на селищната структура – анализ. (б) Оценка на архитектурно-градоустройствената субстанция. Източник: Директивен план-концепция за съхраняване на архитектурното наследство в ЦГЧ на град Гоце Делчев, арх. Й. Кандулкова [9]

В резултат на многостранния урбанистичен анализ са изведени предписания за урбанистичното развитие на средата, които търсят баланса между планираното развитие и дефинираните културни ресурси. Макар и да предлага съхраняване на незащитени от закона (по онова време Закон за паметниците не културата и музеите) градоустройствени структури, директивите остават отворени за осмислянето им в съвременния живот на града (фиг. 2). Тази разработка става основа за всички последващи устройствени планове в Гоце Делчев. Нещо повече, тя става основа за добро партньорство между екипа експерти на НИПК в областта на опазване на културното наследство (с ръководител арх. Й. Кандулкова) и екипа експерти на Софпроект в областта на градоустройственото планиране (с ръководител арх. Р. Петрова). Създаването и установяването на подходящи партньорства в търсене на консенсус какво, как и защо да съхраним е ключова стъпка в подхода „исторически градски пейзаж“.

Фиг. 2. Град Гоце Делчев – ЦГЧ, Директивен план за съхраняване и социализиране на архитектурното наследство. Източник: арх. Й. Кандулкова [9]

Приемането на холистичен подход в опазването и обстоятелствата около активно използване на формулировките в Директивния план-концепция за съхраняване на архитектурното наследство в ЦГЧ на град Гоце Делчев са предпоставка и за още една крачка напред към поставяне на акцента в градското планиране върху приемствеността за сметка на традиционното „зониране“ – един от онези ключови аспекти, които променят дълбоко практиката по опазване на наследството в града [8].

3. От интегрирано опазване към интегрирано развитие

Директивните планове-концепции се приемат от (част от) проектантите като удобна практична основа при разработването на устройствени планове. Такъв е случаят със Застроителния план на село Делчево от 1987 г. [10]. Авторите (арх. Й. Кандулкова и арх. Д. Барфончовска) си поставят за цел запазване на качествата на средата, отчитайки и нейната динамика – стремеж, който е в основата и на подхода „исторически градски пейзаж“. За реализиране на тази цел, Застроителният план на село Делчево се базира на „Директивен план за съхраняване и социализиране на архитектурното наследство в с. Делчево“ от 1986 г. (на същия авторски колектив) [11]. Авторите активно използват и още един свой проект „Примерни разработки на адаптация и реставрация на къщи-паметници на културата в с. Делчево, Благоевградски окръг“ също от 1986 г. [12] – идеен проект за адаптация на четири типа къщи.

Макар и основните принципни постановки да са аналогични на подхода при Директивния план-концепция за ЦГЧ на град Гоце Делчев, в този за село Делчево се открояват нови идеи, изглежда вдъхновени от същността на селището. Анализът на характеристиките на Делчево в директивния план-концепция се характеризира със задълбочаване във взаимоотношенията – една стойностна характеристика на селището, която се въвежда с Вашингтонската харта (през следващата 1987 г.) и която се утвърждава и разширява, за да обхване и околната среда с Принципите от Валета (през 2011 г.). Открити и дефинирани са връзки между природните дадености на терена и архитектурата, между начина на живот и отражението му в сгради и малки градски архитектурни форми, между пространства и материалността. Като ключова характеристика е изведена естествената природна рамка – обгръщащите селището възвишения с естествените гори. „Директивният план за съхраняване и социализиране на архитектурното наследство в с. Делчево“ (фиг. 3) прави и крачка (макар и не толкова изявена, предвид политическата обстановка на времето) към приобщаване на социално-икономическите предпоставки в анализа (при проучването на териториално-устройственото ниво и административната обвързаност на селището). Това прозрение закономерно рефлектира в една оценка на селищните територии, ръководена както от социалната, така и от икономическата целесъобразност при въвеждането на ограничители и стимули за развитие. За подобно отношение пледира днес подходът „исторически градски пейзаж“ – икономиката (а и политиката) да не се заобикаля, а да се ангажира.

Авторите прилагат този холистичен начин на мислене и на следващо по-ниско ниво с проекта „Примерни разработки на адаптация и реставрация на къщи-паметници на културата в с. Делчево, Благоевградски окръг“. Сградите са разгледани не като произволна колекция от по-ценни и по-малко ценни елементи, а като структурна част на един генеративен език, в който хълмът, улицата, сградата и интериорът са една непрекъсната система. На тази основа са изведени гъвкави и съвсем реални възможности за преосмислянето на няколко типа къщи, за да отговорят на съвременния начин на живот. А също и, за да продължат ролята си на значим елемент, поддържащ атмосферата на по-голямата среда.

В този контекст намира своето място „Застроителният план на с. Делчево, окр. Благоевградски“ – инструментът, който гарантира едновременно опазването на органичната система на селището и неговото развитие (фиг. 3). Напълно в крак с тенденциите от края на миналия век, при които „интегрирано опазване“ започва да се разглежда повече от перспективата на „интегрирано развитие“ [13]. За съжаление, идеите в България спират до тук и не продължават с необходимите процеси на управление, наблюдение и насочване на силите на промяната.

Фиг. 3. (а) Делчево, Директивен план за съхраняване и социализиране на архитектурното наследство [11]. (б) Застроителен план на с. Делчево [10]. Източник: арх. Й. Кандулкова

4. От носталгична контекстуализация към преосмислено наследство

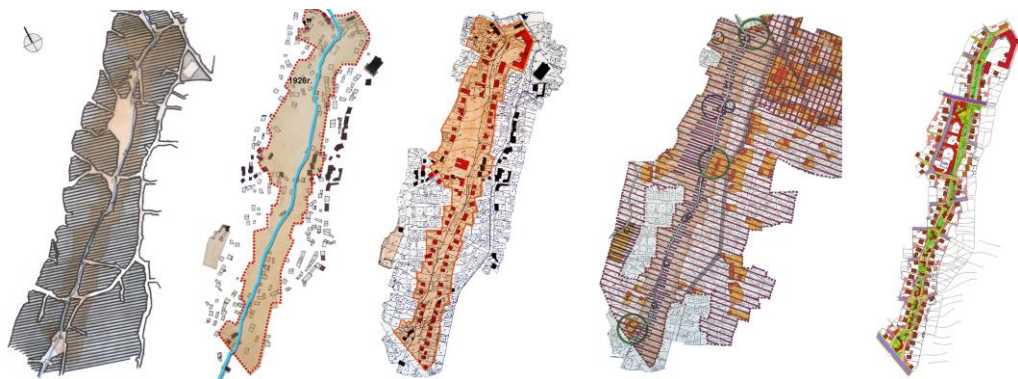
Ролята на съвременните публични пространства и архитектурата днес все по-често се обвързват по-скоро с маркетинговите стратегии, отколкото с ресурса на самото пространство [8]. Вероятно това е и причината подходът „исторически градски пейзаж“ да си поставя за цел да преодолее трудностите в комуникацията между жители и управляващи, между хора и бизнес. В основата на тази цел стои убедеността, че е важно да взимаме поуки от традиционните възприятия на местните общности. Така подхожда и с разработката си „Застроителен и регулационен план на улица „Гоце Делчев“ – гр. Банско“ [14] през 2000 г. арх. Й. Кандулкова (главен проектант във фаза предварителен проект).

Улица „Гоце Делчев“ в Банско доскоро е неблагоприятно пространство, пресичащо значителна част от градската тъкан и тангиращо централните зони, богати на културно наследство. На пръв поглед без значителни културни следи, обградена с нови сгради, улицата е идеалното място за провеждане на нова комуникация от площада с паметника на Паисий Хилендарски почти до кабинковия лифт в подножието на планината. Това е и най-логичната стъпка за община Банско. Независимо от липсата на изявени ценностни характеристики, авторите подхождат аналитично, следвайки част от стъпките, които след десетилетие ще утвърди подходът „исторически градски пейзаж“: дефиниране на ресурсите (а те могат да са разнообразни); търсене на оптимален консенсус; оценяване на уязвимостта от различни въздействия; приоритизиране на актьорите, които ще реализират различни дейности в града.

Проучването на територията откроява един невидим ресурс, който обаче се оказва жив в спомените на жителите. Това е било пространството край „Селската река“ – голямата вада, която по своето течение е задвижвала валявици, воденици, чарк. Заварената празнота се оказва празна само материално. Хората обаче са там със своите лични възприятия за мястото, те пресичат „улицата“, тя функционира (макар и кална), за да свързва, не за да разделя. Достатъчни предпоставки за повдигане на дебат за предефиниране на изначалните цели пред проекта. Следва процес на оценки на рискове, убеждаване на управляващите, търсене на оптимални решения. В този процес си пробиват път много ключови за подхода „исторически градски пейзаж“ методи.

Основното е начинът на мислене: от ресурса, през работещата идея за развитие чрез реалното му интегриране в съвременния и динамичен живот на града, до формулирането (или ако е необходимо издирването) на подходящите инструменти за постигането

на тази идея (фиг. 4). В конкретния пример невидимият ресурс на спомена за „селската река” е вдъхновението за организиране на пешеходна улица, която да поддържа начина на живот на хората. За това помага и съхраненият мащаб по нейната периферия, въпреки новите сгради. Безспорният инструмент в българската действителност е застроителният план, чрез който е стимулирана и частната инициатива, с предвиждане на възможности за ново допълващо застрояване в дворовете за нуждите на общественото обслужване. Но проектът намира и предлага и възможния законов механизъм, който, в допълнение да осигури социална и икономическа активност в пространството на самата улица – нови обеми, разположени свободно, могат да бъдат изградени чрез преотстъпване на право на строеж. Самият предвиден начин на изграждането им кореспондира с миналото спонтанно възникване на селището. Така новите идеи не само се съобразяват със социално-икономическите и законовите условия, а и ги активират. Създават се предпоставки за активно включване и на жителите. И въпреки че искрата на вдъхновението идва от миналото, предложенията за развитие са далеч от носталгията, а са с премислен поглед към днешния (и бъдещия) ден и към съвременните потребности на жителите и посетителите на Банско. Днес идеите, заложили в „Застроителния и регулационен план на улица „Гоце Делчев” – гр. Банско”, вече се реализират (фиг. 5). И с това проектът демонстрира и процесите на създаване на администрацията и формиране на повишена чувствителност към разнообразния културен ресурс на града, не задължително под юридическа защита.

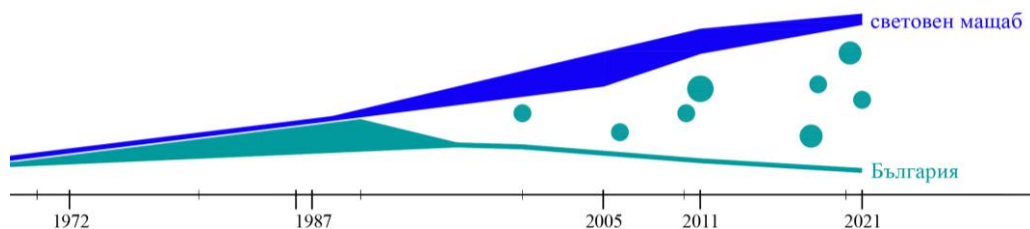
Фиг. 4. Улица „Гоце Делчев” в град Банско – от ресурса до инструмента. (а, б, в) Анализ на историческото развитие. (г) Оценка на потенциала. (д) ЗРП, предварителен проект
 Източник: „ЗРП на улица „Гоце Делчев” – гр. Банско”, арх. Й. Кандулкова [14]

Фиг. 5. Улица „Гоце Делчев” в град Банско. (а) 2005, Източник: арх. Й. Кандулкова. (б) 2018, Източник: Skyscraper City Forum

5. Вместо заключение

Формално, разгледаните проектни разработки демонстрират редица аспекти, които изпреварват официалното утвърждаване на професионални подходи при управлението на градовете ни въобще. Неформално открояват нещо не толкова очевидно – важен е начинът на мислене като подход към средата и едва след като формулираме големите идеи, идва време да потърсим инструментите и механизмите, за да ги реализираме (а не обратното). В този смисъл, подходът „исторически градски пейзаж“ използва разширен подход към дефинирането на градските ресурси. Ако до 2011 се коментират категории като паметници, забележителни места, ценности, то „историческият градски пейзаж“ насърчава дефинирането на стойности въобще. Така, чрез преместване на фокуса от „какво“, усилията се насочват към „защо“ и „как“, т.е. към управление на промяната в градовете [15].

Фиг. 6. Мястото на България в развитието на начина на мислене към града в контекста на постепенното утвърждаване на подхода „исторически градски пейзаж“. Схемата на автора

Отново – къде е България в тези процеси? Днес, през 2021, сякаш по-скоро далече от тях (фиг. 6). Не защото подобен начин на мислене не съществува у нас въобще. А защото той се ограничава до отделни инициативи или проекти на различни нива и то само благодарение на отделни експерти и проектантите. И докато в последните десетилетия на миналия век България е била съвсем в курса на световните тенденции по отношение на експертния подход към живеещия град и то в рамките на един системен подход и целево търсен процес, то днес сериозно изоставаме.

Защо е необходим този поглед назад сега? Защото все по-често в пространството се чува „историческият градски пейзаж“, без реално да се разбира, още по-малко прилагана в своята пълнота и комплексност, този подход в реална помощ за развитието на градовете ни (едно изключение е/беше екипът на Софияплан). Защото днес редовно сме свидетели на (в повечето случаи спорни) реконструкции на публични пространства в България, които просто се случват, унищожавайки стойности или пък запалват искрата на общественото недоволство, за да поляризират мнения. Заради визионерски за времето си, но сякаш добре позабравени практики, които сме имали (изключение от забравата са образователни програми в университетите, включително и към катедра „История и теория на архитектурата“). Заради това, че все още, във времена, в които наследството е навсякъде и може да бъде всичко, в Наредба 8 за обема и съдържанието на устройствените планове съществува ексклузивна функция „недвижимо културно наследство“. И защото може би ще ни е по-лесно да се върнем назад и да си припомним, за да преодолеем създалата се пропаст в разбиранията. Но не от носталгия, а именно, за да тръгнем отново напред и в крак със световните тенденции.

Благодарности

Изказвам благодарност към арх. Йорданка Кандулкова за разговорите и за предоставените архивни материали и разработки [9 ÷ 12, 14], обект на рецензиране с цел откряване на мястото на България в глобалните процеси по установяване на едно различно и холистично мислене към градските структури.

ЛИТЕРАТУРА

1. UNESCO. Recommendation on the Historic Urban Landscape (report – 36 C/23; recommendation – 36 C/23 Annex), Paris, 10 November 2011.
2. *Clavino, I.* Invisible cities, Harcourt Brace & Company, 1978, first published 1972.
3. ICOMOS. Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (Washington Charter 1987), Adopted by the 8th General Assembly of ICOMOS, Washington D.C. (USA), October 1987.
4. United Nations Population Division. An overview of urbanization, internal migration, population distribution and development in the world (UN/POP/EGM-URB/2008/01), 14 January 2008.
5. UNESCO. Vienna Memorandum on “World Heritage and Contemporary Architecture – Managing the Historic Urban Landscape”, WHC-05/15.GA/INF.7, Vienna (Austria), 2005.
6. ICOMOS. The Valletta Principles for Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas, Adopted by 17th ICOMOS General Assembly, Paris (France), 28 November 2011.
7. *Krestev, T.* Opazvane na kulturnoto nasledstvo: problemi i perspektivi, Problemi na izkustvoto, br. 3, 2005, str. 3-6.
8. *Van Oers, R.* Towards new international guidelines for the conservation of historic urban landscapes (HUL)s. City & Time 3 (3): 3, 2007, p. 43-51.
[online] URL: <http://www.ceci-br.org/novo/revista/docs2008/CT-2008-113.pdf>, poseten na 04.12.2021.
9. *Kandulkova, Y.* Direktiven plan-kontseptsia za sahranyavane na arhitekturnoto nasledstvo v TsGCh na gr. Gotse Delchev, 1986.
10. *Kandulkova, Y., Barfonchovska, D.* Zastroitelen plan na s. Delchevo, okr. Blagoevgradski, 1987.
11. *Kandulkova, Y., Barfonchovska, D., Genov, I.* Direktiven plan za sahranyavane i sotsializirane na arhitekturnoto nasledstvo v s. Delchevo, 1986.
12. *Kandulkova, Y., Barfonchovska, D.* Primerni razrabotki na adaptatsia i restavratsia na kashti-pametrnitsi na kulturnata v s. Delchevo, Blagoevgradski okrag, 1986.
13. *Jokilehto, J.* Notes on the Definition and Safeguarding of HUL. City & Time 4 (3): 4, 2010, p. 41-51.
[online] URL: <http://www.ceci-br.org/novo/revista/docs2010/C&T-2010-162.pdf>, poseten na 04.12.2021.
14. *Kandulkova, Y., Kandulkov, O.* Zastroitelen i regulatsionen plan na ulitsa „Gotse Delchev” – gr. Bansko, 2000.
15. *Veldpaus, L.* Historic Layering – Applying the Methodology. The Implementation of the UNESCO Historic Urban Landscape Recommendation, Proceedings of the International Expert Meeting, Shanghai, China, 26-28 March 2018, p. 88-91.

SOMETHING OLD, SOMETHING NEW – THE HISTORIC URBAN LANDSCAPE APPROACH IN THE CONCEPTS OF THREE PROJECTS

D. Georgieva¹

***Keywords:** historic town, cultural heritage, historic urban landscape, directive plan-concept*

ABSTRACT

In 2021, the world celebrated the 10th anniversary of the UNESCO Historic Urban Landscape Recommendation. This was an occasion for the expert community to once again draw attention to the multifaceted challenges that our cities are facing today and to relaunch the HUL Recommendation ideas towards global implementation. Hence the need to outline, analyze and promote the Bulgarian place in the development of the way of thinking about the city in the context of the "historic urban landscape" approach and of the processes that led to its establishment.

¹ Donika Georgieva, Chief Assist. Prof. Dr. Arch., Dept. "History and Theory of Architecture", UACEG, 1 H. Smirnenski Blvd., Sofia 1046, e-mail: donikag_far@uacg.bg